

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 16, Issue 1, No.46, Spring 2024, pp. 103-122

Received: 22/01/2024 Accepted: 247/06/2024

Analysis of Sa'di's Literary Legacy in Persian Secondary School Curricula: A Qualitative and Literary Content Analysis

Mohammad Hossien Nikdar Asl *

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Yasouj, Yasouj, Iran
mnikdarasl@yu.ac.ir

Yusof Nikrouz

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Yasouj, Yasouj, Iran
ynikrouz@yu.ac.ir

Nasibollah Alvandifar

Ph.D. Student, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Yasouj, Yasouj, Iran
nasib.bahram@gmail.com

Abstract

Persian literature textbooks play a vital role in promoting the Persian language, literature, and Iranian-Islamic cultural identity among students. This study examined the qualitative and literary content of Sa'di's works featured in textbooks from the old and new Iranian educational systems (1997 to present day). The research methodology involved a detailed content and literary analysis of these educational resources. The findings indicated that the selection of Sa'di's works in textbooks had not been systematically or accurately represented. The excerpts often failed to capture the full breadth of themes and stylistic nuances present in Sa'di's original writings. Furthermore, the texts tended to emphasize Sa'di's religious and moral perspectives over his literary artistry. In comparison, Sa'di's works featured in the old educational system's textbooks demonstrated greater depth, scope, and clarity in conveying the author's artistic and poetic style to readers. This suggested a need to revisit the curation of Sa'di's literary works in the new educational system to provide students with a more authentic and comprehensive exposure to this prominent Persian poet and his literary legacy.

Keywords: Education, Sa'di, Old and New Systems, Golestan, Bustan

*Corresponding author

Nikdar Asl, M. H., Nikrouz, Y., & Alvandi, N. A. (2024). The Study of Saadi's Status in Persian books of secondary school; A case in Qualitative and literary content analysis. *Literary Arts*, 16(1), 103-122.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/LIAR.2024.140491.2349

Introduction

This study examined the content and literary quality of Sa'di's works featured in Persian language textbooks across both the old and new Iranian educational systems from 1997 to the present day (2016).

The analysis evaluated these textbook materials from ethical, educational, rhetorical, and literary perspectives. Given that these textbooks presented influential cultural figures to adolescent and young adult learners, the selection and representation of such literary works merited careful scrutiny.

A close examination of the textbooks revealed significant discrepancies between the content included and the authentic depiction of Sa'di's literary legacy. This research aimed to identify the weaknesses and strengths in how Sa'di's works had been curated and presented within the educational curricula. Specifically, the study sought to address the following questions: What are the shortcomings in the selection of Sa'di's works for the textbooks? Which aspects have been represented well? Where has the textbook curation fallen short in accurately reflecting Sa'di's literary style and themes? Analyzing the treatment of Sa'di's writings could provide insights to guide the selection of other prominent Persian poets and authors in the educational system. Previous relevant studies, such as those by Zardakhshoui (2017), Sadzadeh (2017), and Aalizadeh Mersht et al. (2019), had not undertaken as comprehensive a critique and analysis as the current research.

Materials and Methods

This study undertook a comprehensive analysis and review of the content and literary quality of Sa'di's works featured across textbooks from both the old and new Iranian educational systems, covering the period from 1997 to 2023. The textbook analysis was guided by theories and frameworks from educational scholarship both within Iran and internationally. This included evaluating the appropriateness of the content for the target student age groups. Additionally, the researchers considered Sa'di's evolving educational and pedagogical significance over time, as well as his broader standing as a prominent cultural figure. The textbook materials were reviewed and analyzed in two parts - one covering the old educational system (1998 to 2016) and the other the new system (2016 to present). A comparative assessment was then conducted between these two time periods. By using Sa'di as a case study, this research aimed to illuminate the strengths, weaknesses, and underlying approaches employed by authors and educational systems in curating the works of major cultural and literary figures within the curriculum. This analysis could provide valuable insights to guide the selection and presentation of other prominent Persian poets and writers in educational materials.

Research Findings

The analysis revealed that the textbooks in the new educational system typically included short anecdotes from Golestan (The Rose Garden) and a ghazal (lyrical poem) with selected verses and an anecdote from Bustan (The Orchard). These selections had been criticized not only for their limited quantity, but also for weaknesses in their quality and content. While Golestan anecdotes did have moral and educational value, they failed to fully capture the depth and nuance of Sa'di's literary style and voice. Similarly, Bustan excerpt did not align well with the cognitive and emotional maturity level of high school students.

From a rhetorical standpoint, the chosen texts did little to showcase Sa'di's renowned eloquence and mastery of language. Additionally, the treatment of literary devices like irony was superficial, lacking a comprehensive exploration of its different forms and applications within Sa'di's writings.

In comparison, the textbooks from the old educational system provided a more holistic introduction to the artistic elements of Sa'di's work - his lyrical poems, eloquent prose, and distinctive stylistic features. They also delved deeper into the educational and ethical dimensions inherent in Sa'di's literary corpus. The relatively limited and simplistic representation of Sa'di in the new system's textbooks suggested a more superficial and unsystematic approach to curating the works of this literary giant. Significant and expert-driven reforms were needed to ensure a more authentic and multifaceted portrayal of Sa'di's literary legacy within the educational materials.

Discussion of Results and Conclusion

The findings of this study indicated that the textbooks in the new educational system did not accurately represent the breadth and depth of Sa'di's literary corpus and intellectual legacy. Notably, the new system's textbooks included only a single ghazal (lyrical poem) by Sa'di despite his rich body of romantic and lyrical verse. Additionally, the excerpt from *Bustan* (The Orchard) appeared more suitable for younger, elementary-level readers rather than the intended high school audience. *Golestan* (The Rose Garden) anecdotes included in the section of "Ganj-e Hikmat" (Treasure of Wisdom) were primarily focused on moral and religious themes, neglecting the sophisticated rhetorical and literary elements that defined Sa'di's masterful prose. This suggested that the selection of Sa'di's works in the new system was driven more by ideological considerations than by robust pedagogical frameworks grounded in literary scholarship, psychology, and educational theory. In contrast, the textbooks from the old educational system offered a more diverse and nuanced representation of Sa'di's oeuvre. They included a range of content - romantic ghazals, educational literature, and devotional poems - that not only showcased Sa'di's artistry, but also elucidated the moral, ethical, and instructional dimensions of his writings.

The comparative analysis indicated that the old system's textbooks were significantly richer and more profound in terms of both quantity and quality of literary content. This implied that the current approach to curating Sa'di's works in the new educational materials was oversimplified and failed to capture the full complexity and significance of this revered Persian poet and thinker.

Significant reforms guided by interdisciplinary scholarly expertise were needed to ensure that future educational resources would provide a more comprehensive, contextual, and analytically rigorous engagement with the literary legacy of Sa'di and other prominent figures in Persian literature and culture.

نقد و بررسی جایگاه سعدی در کتب فارسی متوسطه دوم؛ تحلیل محتوای کیفی و ادبی

محمدحسین نیکداراصل*¹، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
mnikdarasl@yu.ac.ir
یوسف نیکروز، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
ynikrouz@yu.ac.ir
نصیب‌اله الوندی‌فر، دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
nasib.bahram@gmail.com

چکیده

کتب ادبیات فارسی آموزش و پرورش نقش و جایگاه بسیار مهمی در ترویج زبان و ادب فارسی و پیوند دانش‌آموزان با اخلاق و هویت ایرانی و اسلامی دارد. از مقدمه کتاب‌ها برمی‌آید، این کتب، حافظ میراث فرهنگی و همچنین مؤثرترین ابزار انتقال ارزش‌های اعتقادی، فرهنگی و ملی به نسل‌های نوجوان و جوان است. در این درس‌ها هدف آموزش و پرورش علاوه بر آموزش مهارت خواندن و جنبه‌های زبانی و بلاغی، جهت‌دهی به افکار، اندیشه‌ها و اعتقادات دانش‌آموزان بوده است. به همین دلیل محتوای این کتاب‌ها بارها تغییر یافته است. این جستار به توصیف و تحلیل محتوای کیفی و ادبی آثار سعدی در کتب درسی نظام‌های قدیم و جدید آموزشی ایران (از ۱۳۷۶ ش. تاکنون) پرداخته است. روش پژوهش در این جستار، مطالعه دقیق کتابخانه‌ای و تحلیل و واکاوی از نگاه محتوایی و ادبی است و به این نتیجه دست یافته است که گزینش آثار سعدی برای کتاب‌های درسی به شایستگی انجام نشده است؛ زیرا این متن‌ها نه تنها معرف واقعی سبک نویسندگی و شاعری سعدی نیست، تنوع محتوایی و موضوعی را که در آثار سعدی وجود دارد نیز به دانش‌آموزان نشان نمی‌دهد و اغلب مطالبی را در این کتب قرار داده‌اند که نگاه دیندارانه سعدی را نشان می‌دهد. در آن سوی دیگر، آنچه از آثار سعدی در کتب نظام قدیم آورده‌اند از نظر محتوایی و ادبی ژرفا و گستره بیشتری نسبت به کتب نظام جدید دارد و تمام جنبه‌های هنر و سبک نویسندگی و شاعری سعدی را بر خواننده روشن می‌کند.

کلید واژه‌ها: آموزش و پرورش، سعدی، نظام قدیم و جدید، گلستان، بوستان

* مسؤول مکاتبات

نیکداراصل، محمدحسین، نیکروز، یوسف، الوندی، نصیب‌اله. (۱۴۰۳). نقد و بررسی جایگاه سعدی در کتب فارسی متوسطه دوم؛ تحلیل محتوای کیفی و ادبی. *فنون ادبی*، ۱۶ (۱)، ۱۰۳-۱۲۲.

۱- مقدمه

نظریه‌پردازان و دانشمندان تربیتی برای تعریف آموزش و پرورش و اهداف این نهاد نگاهی تقریباً یکسان دارند و تعاریفی نزدیک به هم ارائه کرده‌اند. آنان آموزش رسمی و حقیقی را وظیفه این نهاد می‌دانند و تربیت را در نتیجه تحولی می‌دانند که از آموزش در اشخاص و افراد ایجاد می‌شود.

آموزش، سپردن دانستی‌ها به دیگران و پرورش، به‌کارآمدن توانایی‌هایی است که از آموزش ایجاد شده است. تربیت حقیقی و انسانی آن است که رو به سوی ارزش‌ها داشته باشد و آدمی را به مقام برخوردار از فرهنگ برساند. تربیتی که نه بر بنیاد فهم و اندیشه، بلکه به تلقین و تکرار اجباری متکی باشد. در واقع تربیت واداری و «بارآوردن» است. (نقیب‌زاده، ۱۴۰۱، ص. ۱۶-۲۰) «آموزش و پرورش سازمانی اجتماعی است که وظیفه انتخاب و انتقال فرهنگ به نسل نوظهور هر جامعه را بر عهده دارد» (صافی، ۱۳۹۹، ص. ۶). «این نهاد به‌منظور پروردن مهارت‌ها، دانش‌ها و ارزش‌های مطلوب در متعلمان تأسیس شده است» (گوتک، ۱۴۰۰، ص. ۱۱)، بنابراین روشن می‌شود که در نگاه اندیشمندان و نظریه‌پردازان آموزش و پرورش، این نهاد در تمام جوامع تربیت نسل کودک، نوجوان و جوان را برعهده دارد و آنان را برای اهدافی در راستای سیاست‌های کشور خویش آماده می‌کند. در جوامع امروزی هر دولتی توسعه کشور خویش را در گرو چگونگی آموزش نسل‌های کودک و نوجوان می‌داند و برای تربیت و آموزش این نسل بنیان‌ها و اصول و عقاید خاصی را در نظر می‌گیرد. «عقاید و اصولی که اداره امور هر کشور را تعیین می‌کند، شیوه آموزش و پرورش آن کشور را هم مشخص می‌سازد» (مشایخی، ۱۳۴۹، ص. ۱۵).

به نظر فتوحی رودم‌عجنی ادبیات هم شکل‌دهنده ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی است و هم ناقل و حامل ارزش‌های اجتماع از نسلی به نسل دیگر است (فتوحی، ۱۳۹۶، ص. ۸۱). پارسانسب می‌گوید: شاعران در حقیقت عصاره اندیشه و فرهنگ جامعه را بازتاب می‌دهند (پارسانسب، ۱۳۹۰، ص. ۱۸) و باتوجه به تأثیرگذاری ادبیات در جامعه، ولک و وارن آن را «تا حدود زیادی یک نهاد اجتماعی به‌شمار آورده‌اند» (ولک و وارن، ۱۳۹۰، ص. ۹۹) در ایران هم ادبیات از گذشته تا کنون بخشی از نظام آموزشی بوده است و سیاست‌ها و اهداف نظام‌های حاکم بر کشور را تا حدودی نشان داده است و این مهم را می‌توان از کتب درسی درک کرد و بر آن صحه گذاشت.

۱-۱. بیان مسئله

آنچه در این گفتار به آن پرداخته می‌شود نقد و بررسی محتوایی و ادبی آثار سعدی در کتب فارسی نظام‌های جدید آموزشی ایران از اواسط دهه هفتاد خورشیدی (۷۶-۷۷) تا کنون است. منظور از نظام‌های جدید، نخست نظام آموزشی که در طرح جدید متوسطه در شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۷۰ ش. تصویب و از (۱۳۷۴-۱۳۷۷ ش.) برای چهارپایه دوره متوسطه به مرحله اجرا درآمد. این نظام در آغاز با روش نیمسال - واحدی اجرا می‌شد؛ اما بعد از چند سال به نظام سالی - واحدی تبدیل شد (آقازاده و آرمند، ۱۳۹۵، ص. ۱۴۵-۱۴۷). نظام آموزشی ایران با تصویب سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در سال ۱۳۹۰ و اجرای آن در دوره متوسطه از سال ۱۳۹۵ به نظام ۳-۳-۶ تغییر پیدا کرد و به نظام جدید نام‌بردار شد. اکنون از نظام نخست به نام نظام قدیم و از نظام کنونی آموزشی به نام جدید نام برده می‌شود. مطالب موجود در کتب فارسی از دو نظر مهم و قابل تأمل‌اند: نخست از دیدگاه اخلاقی و تربیتی، دوم از دیدگاه بلاغی و ادبی. در نظام آموزشی ایران متن‌های انتخابی کتب فارسی علاوه‌بر اینکه معرف شخصیت‌های فرهنگی، چه از نظر اندیشگانی چه از نظرگاه بلاغی بوده و هستند، تربیت نسل‌های کودک و نوجوان را در انتخاب این متن‌ها در نظر داشته‌اند؛ بنابراین بایسته و ضروری است که در گزینش آثار شاعران و نویسندگان نهایت دقت عمل به‌کارگرفته شود تا نظام آموزشی به اهداف خود نزدیک‌تر شود. با بررسی کتب درسی دیده می‌شود گاهی آنچه در کتب قرار داده‌اند با آنچه باید باشد فاصله زیادی دارد. نگارندگان بر آن شدند تا از میان شاعران و نویسندگان، سعدی را که شاعر و نویسنده و در نوع ادب غنائی سرآمد است گزینش کرده و آثار وی را به‌عنوان نمونه از نظرگاه محتوای کیفی و ادبی نقد و تحلیل کنند تا روشن شود که ضعف‌ها و کاستی‌های بزرگی در این کتب وجود دارد.

۲-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

متون موجود در کتب فارسی باید هم از جنبه فکری، مبانی اخلاقی و تربیتی لازم را جهت تربیت نسل نوجوان و جوان عرضه کند و هم از نظرگاه ادبی، بلاغت و تأثیرگذاری کافی را بر دانش‌آموز داشته باشد. از مهم‌ترین اهداف این کتب معرفی شخصیت‌های فرهنگی ایران‌زمین و آشنایی عمیق با آثار فرهنگی و ادبی زبان و ادب فارسی است. آن‌گونه که نگارندگان بررسی‌هایی داشته‌اند و سال‌ها به تدریس این کتب مشغول بوده‌اند بر آنان روشن شد ضعف و کاستی‌هایی در گزینش متون فارسی برای این کتب وجود داد که در عرضه این‌گونه متون بر دانش‌آموز ممکن است آسیب‌های جبران‌ناپذیری را به دنبال داشته باشد. این پژوهش بر آن است با تحلیل محتوا و ادبیت آثار سعدی که یکی از مهم‌ترین شخصیت‌های ادبی و فرهنگی زبان و ادب فارسی است نقطه‌ضعف‌ها و قوت‌ها را نشان دهد تا شاید بتواند رهنمودی برای دفتر تألیف کتب درسی در گزینش متون کتب درسی شود.

۳-۱. پیشینه پژوهش

برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های نزدیک به این جستار عبارت‌اند از: **زردخوشی (۱۳۹۷)** در پایان‌نامه «بررسی ساختاری و محتوایی کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه» به این نتیجه دست یافته است که کتاب‌ها بیشتر نثر محورند و اشعار موجود در آنها چهره درستی از شعر فارسی را به مخاطب نشان نمی‌دهد؛ **سعدزاده (۱۳۹۷)** در «نقدی بر کتاب‌های نونگاشت فارسی دوره متوسطه دوم» نتیجه می‌گیرد که کتاب‌های نونگاشت فارسی دهم و یازدهم در برخی از موارد باید تجدیدنظر شود؛ **عالی‌زاده مرشد و دیگران (۱۳۹۹)** در «تحلیل انتقادی صورت و محتوای اشعار کتاب‌های فارسی دوره متوسطه» به این نتیجه رسیده است که اشعار مندرج در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه کلیتی درست از شعر فارسی به دانش‌آموزان ارائه نمی‌کند. پژوهشی که به تحلیل و نقد محتوای آثار سعدی در کتب فارسی این دو نظام پرداخته باشد انجام نشده است. نوآوری این پژوهش در آن است که به تحلیل دقیق محتوا و ادبیت آثار سعدی در کتب فارسی می‌پردازد و کاستی‌ها و ضعف‌ها را نسبت به آنچه بایسته است روشن و آنها را با کتاب‌های دوره قبل از دیدگاه محتوایی مقایسه و تحلیل می‌کند.

۴-۱. روش پژوهش

این جستار آثار سعدی را در کتب فارسی دو نظام جدید و قدیم آموزشی با دقت نظر بررسی می‌کند، سپس با روش توصیفی تحلیلی به تحلیل محتوای کیفی و ادبی این آثار می‌پردازد. در هر بخش ابتدا به تحلیل سطح فکری این آثار در هر دوره پرداخته شده است تا خوانندگان این گفتار نگاه کلی به آثار سعدی را در هر دوره بدانند و ضعف و قوت هر دوره بر آنان روشن شود. در ادامه با توجه به اهداف خود کتاب‌ها و پرسش‌هایی که مؤلفان کتب از مسائل بلاغی طرح کرده‌اند تحلیلی از بلاغت هر دوره انجام شده است.

۵-۱-۱. بحث و بررسی

۱-۵-۱- نقد و بررسی آثار سعدی در کتب فارسی نظام جدید

کتاب‌های فارسی نظام جدید استفاده‌شده در این جستار همه از چاپ (۱۴۰۱ ش.) انتخاب شده است. منبع آثار سعدی «کلیات سعدی» به تصحیح و تحقیق حسن انوری چاپ ۱۳۸۳ ش. است.

۱-۶-۱- جایگاه سعدی از منظر قلمرو فکری

۱-۶-۱-۱. سعدی در فارسی دهم

در کتاب فارسی دهم از آثار سعدی، غزل «بوی گل و ریحان‌ها» از بخش «شعرخوانی» (ر. ک. فارسی دهم، ص. ۵۵) و دو حکایت در بخش «گنج حکمت» وجود دارد: حکایت اول در صفحه ۶۳ فارسی دهم با عنوان «شبی در کاروان» از گلستان (سعدی، ۱۳۸۷، ص. ۵۱) و حکایت دوم صفحه ۱۰۱ با عنوان «عامل و رعیت» (فارسی دهم، ص. ۱۰۱؛ سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۷۵۸). مطالب «شعرخوانی» و «گنج حکمت» با توجه به اهداف ذکرشده در خود کتاب‌ها (ر. ک. فارسی دهم، ص. ۹) به‌طور جدی بررسی و تحلیل نخواهند شد.

مطلع غزل بحث شده بیت زیر است:

وقتی دل سودایی می‌رفت به بستان‌ها بی‌خویشتم کردی بوی گل و ریحان‌ها

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۳۱۸)

غزل از نوع عاشقانه محض است، عشقی که تحفه آن طراوت و امید و سرزندگی به نوجوان و جوان است. با توجه به نظر قزل‌ایاغ، مضامین شعری مورد علاقه نوجوان، عمدتاً عاطفی و تغزلی است (قزل‌ایاغ، ۱۳۹۹، ص. ۲۲۲). شعر نوجوان باید بیانگر بریدن‌های عاطفی و درگیری‌های ذهنی‌اش باشد (همان، ص. ۲۲۳). نوعی ادبی که برای نوجوانان بسیار هیجانی و برای تلطیف احساسات آنان نیازی حتمی و ضروری است. زرین‌کوب غزل سعدی را ساده، عاشقانه و آکنده از احساس‌های عاشقانه و شور و هیجان جوانی می‌داند. غزل‌هایی که سرشار از اشاره به زیبایی‌های جسمانی و روحانی است (زرین‌کوب، ۱۳۹۱، ص. ۱۷). آنچه از این غزل خواسته شده لحن مناسب شعر و دلیل قرارگرفتن این شعر در ادب غنائی است. در واقع آنچه مهم است، آشنایی دانش‌آموز با غزل عاشقانه سعدی و کشش و جاذبه‌ای است که این نوع شعر برای نوجوان دارد. بی‌شک این شعر با توجه به موسیقی طرب‌انگیز و محتوای عاشقانه‌اش نوجوان پرهیجان را مجذوب می‌کند.

حکایت «همراهی با کاروان» دربردارنده این است که همه موجودات تسبیح‌گوی و شکرگزار آفریدگارانند. همچنین آدمی که سپاسگزار نعمات پروردگار نباشد از دیگر حیوانات و موجودات کمتر و ضعیف‌تر خواهد بود. شبیه همین مطلب در نگاه خواجه نصیر دیده می‌شود (طوسی، ۱۳۶۹، ص. ۵۷). او تفاوت انسان با دیگر حیوانات را در قوه نطق می‌داند و می‌گوید: «پس هر که این قوت را چنان‌که باید به‌کار دارد و به ارادت و سعی به فضیلتی که او را متوجه بدان آفریده‌اند برسد خیر و سعید بود» (همان، ص. ۶۶). مهم‌ترین نکته این حکایت نگاه دیندارانه سعدی به واقعیات زندگی و حتی دیگر موجودات و طبیعت است. او شخصی مذهبی بوده و «روح مذهبی‌اش بر جنبه‌های فلسفی‌اش غلبه دارد» (دشتی، ۱۳۸۰، ص. ۳۲۰). بیان این مطلب در کتاب نوجوانان، آنان را با حکمت عملی سعدی یعنی با اخلاق و تهذیب نفس آشنا می‌کند. نوجوان در این سال‌ها باید مسائل دینی را با عمق بیشتری نسبت به دوره کودکی بشناسد؛ زیرا «نوجوان از نظر شخصیت باید به اعتقادی مستحکم در مورد معنی و مفهوم حیات برسد. باید حقیقت، مذهب و کمال مطلوب را بداند و فلسفه‌ای روشن و قانع‌کننده از زندگی لازم است تا خلأهای زندگی‌اش را پر کند و به آرامش فکری دست یابد (ر. ک. شکوهی، ۱۳۹۷، ص. ۱۹۲). به‌طور معمول شانزده سالگی برای پرداختن به تربیت دینی مناسب است و روسو ضمن بیان این نکته معتقد است که آدمی تا حدود پانزده سالگی می‌تواند این قبیل مفاهیم را درک کند. همچنین دوره نوجوانی مناسب‌ترین موقع برای طرح این قبیل مسائل و تعمق درباره آنهاست (ر. ک. همان، ص. ۲۰۸-۲۰۹). البته اگر چنین مطلبی به‌عنوان متن اصلی یک درس آورده شود بی‌شک اثرگذاری آن بیشتر خواهد بود.

حکایت صفحه ۱۰۱ کتاب که «ذوالنون مصری» پادشاه را سرزنش می‌کند، بیانگر یکی از دیدگاه‌های سعدی در سیاست مَدُن در قالب یک حکایت ساده است. سختگیری در اجرای عدالت ولو اینکه حکم بر شخص مهمی جاری شود. از نگاه خواجه نصیر سیاست مَدُن «آداب و اصولی است که حاکم برای نظارت بر قوانین کلی جامعه به‌کار می‌بندد تا جامعه به‌سوی کمال حقیقی سوق داده شود» (خواجه‌نصیر، ۱۳۶۹، ص. ۲۵۴). پس پادشاه علاوه بر اینکه باید عدالت را به اجرا بگذارد، فرمانش هم به‌موقع جاری شود. نتیجه‌گیری اخلاقی و تربیتی این حکایت هم این است که دفع زیان باید به‌موقع باشد و آن را در یک بیت یادآور می‌شود: «سرگرم باید هم اول برید...» تا کلامش در مخاطب اثرگذارتر واقع شود. نظر سعدی بر این است که قانون و اخلاق باید از جانب کسی چون رئیس شهر ضمانت اجرایی داشته باشد. مخاطب این حکایت در کتب درسی نوجوانی است که آماده پذیرش مکارم اخلاقی است. موعظه و اندرز سعدی که با چاشنی حکایت بیان شده گرچه خطاب و هشدار به پادشاه است؛ اما به دانش‌آموز هم هشدار می‌دهد که تو هم اگر روزی به مقام و منصبی رسیدی مبادا بر

ستمی که به کسی می‌شود چشم ببندی و یا ستمگر را همراهی کنی پس او را از همین سن نوجوانی آماده اجرای عدالت در کارهای بزرگ می‌کند.

۲-۶-۱- سعدی در فارسی یازدهم

در این کتاب دو مطلب از سعدی آمده است: نخست، حکایت «روباه و درویش» ص ۱۲ که این‌گونه آغاز می‌شود:

یکی روبهی دید بی‌دست و پای فروماند در لطف و صنع خدای ...

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۹۶)

دوم، مطلبی در بخش «گنج حکمت» با عنوان «چو سرو باش آزاد» از گلستان بدین‌سان: «حکیمی را پرسیدند: چندین درخت نامور که خدای عزوجل آفریده است و برومند هیچ‌یک را آزاد نخوانده‌اند؛ مگر سرو را که ثمره‌ای ندارد. حکمت چیست ...» (همان، ص. ۱۴۳).

موضوع رساله‌های اجتماعی - آموزشی مانند پندنامه‌های دوره گذشته بیشتر درباره کشورداری و تمشیت امور ملک و ملت، آداب و آیین حکومت، حکمت عملی، اخلاق و رفتار اجتماعی و ... است. موضوعاتی که بیشتر زمینه‌های زندگی اجتماعی و فرهنگی را در برمی‌گیرد (مسکوب، ۱۴۰۱، ص. ۷۷). بوستان هم از این نوع آثار است. حکایت «روباه و درویش» دربردارنده چند نکته اخلاقی است که در قالب تمثیل ارائه شده است. مسائلی چون روزی‌رسانی خداوند که روزی در گرو تلاش است نه ریاضت کشیدن؛ کارکردن و سودرساندن؛ بخشایش خداوند در پی دستگیری از انسان‌ها و ... هدف سعدی از بیان این حکایت ابلاغ اخلاق و تربیت و اندرز است و گرنه به احتمال زیاد، روباه شل، شیر و درویش آشفته‌حالی در کار نبوده است. حکایت بیانگر حال انسان‌هایی است که به ریاضت می‌نشینند و مزد آن را از خدا می‌خواهند:

زنخدان فروبرد چندی به جیب که بخشنده روزی فرستد ز غیب

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۹۶)

به نظر می‌رسد این حکایت متناسب با ادبیات کودکان است و بهتر است در کتب فارسی دبستان یا متوسطه اول ذکر شود؛ زیرا از ویژگی‌های اساسی شعر کودک داستان‌گونه‌گی آن است. برقراری ارتباط کودک با شعر بیش‌از هر چیز در گرو سیر داستانی آن است و این عامل باعث می‌شود تا کودکان راحت‌تر و سریع‌تر اشعار را به حافظه بسپارند (علیپور، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۱). از آنجاکه فکر کودک در این دوره هنوز وسعت انتزاعی و خلوص مفهوم کلی را ندارد فعالیت‌های آموزشی این دوره باید به موقعیت‌های عملی مربوط باشد و با استفاده از مواد ملموس و محسوس زمینه رسیدن او به فکر انتزاعی فراهم شود (شکوهی، ۱۳۹۷، ص. ۵۲)، البته با توجه به اینکه در حال و هوای کنونی بعضی و شاید بخش زیادی از دانش‌آموزان نوجوان مشغول به کارهای فصلی یا پاره‌وقت هستند و در تأمین هزینه‌های خانواده و خود سهیم‌اند، این حکایت از این دیدگاه هم می‌تواند مفید و توجیه‌پذیر باشد.

بااینکه ادبیات کودک تأثیر زیادی در تعلیم و تربیت دارد وجه تربیتی و روان‌شناختی آن بر ارزش‌های ادبی و زیبایی‌شناسی‌اش غلبه کرده است. گروهی از نظریه‌پردازان ادبیات کودک، اهداف این نوع ادبیات را تنها در ارزش‌های تربیتی و روان‌شناختی و گاه اخلاقی تبیین می‌کنند و تنها آثاری را مفید می‌شناسند که پاسخگوی اهداف تربیتی باشد (ر. ک. قول‌اباغ، ۱۳۹۹، ص. ۴۷-۴۹) از این رو آنچه را که نگارندگان در رابطه با این مطلب ادعا دارند دیدگاه‌های پژوهشگران ادبیات کودک و نوجوان و دانشمندان فلسفه آموزش و پرورش بر آن صحه گذاشته است.

حکایت «چو سرو باش آزاد» از گلستان هم بیانگر صفت آزادگان است که وابستگی و دل‌بستگی به چیزی ندارند و به دنیا دل نمی‌بندند. همان‌طور که پیشتر اشاره شد، هدف از مطلب گنج حکمت، تعلیم نکته‌ای اخلاقی در قالب حکایت و یا تمثیل است. اینجا هم هدف، نشان‌دادن صفت آزادگان و ترغیب مخاطب به آزادگی و عدم دل‌بستگی به دنیا است. دانش‌آموز و

نوجوان باید بداند که آزاده و سربلند زندگی کند. آزادگی از مهم‌ترین ارزش‌های انسانی است که نوجوانان با توجه به عواطف هیجانی خود تمایل زیادی دارند تا با این صفت نامبردار باشند. در اهمیت این سنجیه اخلاقی امام علی (ع) به امام حسن (ع) می‌فرماید: «و اکرم نفسک عن کلّ دنیّه و إن ساقنتک إلی الرغائب، نفس خود را از هرگونه پستی بازدار هرچند تو را به اهداف رساند» (نهج البلاغه، ۱۳۸۷، ص. ۳۸۷). در این دوره که شخصیت نوجوان تا حدی تعادل لازم را به دست آورده است، باید به مقوله آشنایی با علم و ادب - که بنیان تربیت فرهنگی و تمدنی است - بیشتر توجه شود. آموزش متوسطه باید هم‌گسترش‌دهنده دامنه معارف نوجوان و هم پیونددهنده او با ارزش‌هایی باشد که اساس تمدن است (شکوهی، ۱۳۹۷، ص. ۲۰۶). در سال‌های پایانی نوجوانی که سرشار از هیجانات مثبت و منفی است می‌توان خصایل آزادگی را که بر اخلاق قلندرانه مبتنی است به او فهماند و نهادینه کرد؛ بنابراین آوردن چنین حکایتی با این مضمون به‌جا و شایسته است؛ اما این حکایت به‌ویژه در بخش نثر، جنبه اقناعی قوی و بلاغت و اثرگذاری لازم را ندارد. شاید دوبیتی که در آخر حکایت آمده است اوضاع را کمی بهتر کند:

به آنچه می‌گذرد دل منه که دجله بسی
پس از خلیفه بخواهد گذشت در بغداد
گرت ز دست برآید چو نخل باش کریم
ورت ز دست نیاید چو سرو باش آزاد
(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۴۳)

۳-۶-۱- سعدی در فارسی دوازدهم

فارسی دوازدهم با دیباچه گلستان در درس یکم آغاز شده است و ستایش و شکرگزاری از خداوند، ستایش پیامبر (ص)، پذیرش توبه از جانب پروردگار و بیان شیفتگی سعدی بر آفریدگار و پیغمبر او از موضوعات محوری درس است. وی اطاعت و سپاسگزاری از خدا را مایه قرب و افزونی نعمات می‌خواند. سعدی می‌گوید بر کوچک‌ترین نعمات خدا باید شکرگزار بود و نگاهش در این درس مبتنی بر قرآن و روش پیامبر است: «اعملو آل داوود شکرأ و قلیل من عبادی الشکور» (سبأ/۳۱). سعدی با استناد به قرآن بیشتر مردمان را ناسپاس برمی‌شمارد و اگر بخش کمی از آنها شکرگزارند به شایستگی این کار را انجام نمی‌دهند، پس باید «عذر به درگاه خدای آورند». سعدی واعظ و اندرزگر است و راه اقناع مخاطب را خوب می‌داند. بعد از این مقدمات بخشی از نعمت‌های خداوندی را برمی‌شمارد تا مخاطب را متوجه بزرگی و آفرینشگری خدا کند: «باران رحمت بی حسابش همه را رسیده ... پرده ناموس بندگان به گناه فاحش ندرد ... و در ادامه می‌گوید عناصر طبیعت درکارند تا انسان نان به کف آرد؛ اما شکرگزار خداوند باشد و غافل از او نشود.

سعدی با کلام سحرانگیزش دست مخاطب را می‌گیرد و به طبیعت می‌برد تا همه چیز را ببیند و غرق تفکر شود. او عناصر طبیعت را نردبان بسیار بلندی قرار می‌دهد تا مخاطب را به ماورای طبیعت ببرد و با این عناصر فیزیکی مخاطب را به شناخت متافیزیک رهنمون می‌شود.

مبحث دیگر سعدی در این کتاب (ص. ۱۰۸)، مطلبی در بخش «گنج حکمت» با عنوان «به جوانمردی کوش» از کتاب گلستان است (سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۶). حکایتی که به صورت گفتگویی بین وزیر و پادشاه است و وزیر، پادشاه را هشدار می‌دهد با ظلمی که به مردم روا می‌داری آنها را از اطراف خودت پراکنده می‌کنی و به‌یقین ملک تو از هم خواهد پاشید:

نکنند جور پیشه سلطانی
پادشاهی که طرح ظلم افکنند
که نیاید ز گُرگ چوپانی
پای دیوار ملک خویش بکنند
(همان).

از آغاز حکایت تا پایان آن، اندرز اخلاق و تربیت است: گریزان شدن مردم از ستم حاکمان؛ تهی ماندن خزانه در پی گریز مردم و کم شدن ارتفاع و زورآوری دشمن؛ مطیع کردن بیگانه با لطف و مهربانی؛ ویرانی ملک با ستمگری‌های پادشاه و ...

حکایت به گونه‌ای روایی و در قالب گفت‌وگو بیان شده تا ملال‌انگیز نباشد و بلاغت لازم را خواهد داشت. این حکایت علاوه بر بیان مسائل اخلاق فردی و اجتماعی، بیانگر دیدگاه سعدی در سیاست مُدن، آسیب‌خوشونت و شدت پادشاه برای امر پادشاهی و تباه کردن ملک وی است. حکایت با دیدگاه ابن خلدون (۱۳۶۹، ج. ۳۶۱/۱) در این زمینه کاملاً منطبق است. مهم‌تر از هر چیز این است که سعدی در این حکایت رأس هرم جامعه را به انتقاد می‌گیرد و آن را در چشم نوجوان امروزی تقبیح می‌کند. این موضوع تأثیر تربیت را نشان می‌دهد که حتی اگر پادشاه به شایستگی برای جایگاه مهم پادشاهی تربیت نشده باشد مُلک را به نابودی خواهد کشاند. این نگاه سعدی به تأثیر عملی تربیت در سیاست مُدن، همسو با دیدگاه‌های افلاطون است. در نگاه افلاطون نیکبختی جامعه در گرو دانایی و دادگری زمامدارانی است که به‌خوبی تربیت شده باشند. اگر تربیت حقیقی در کار نباشد برای برپایی قانون باید به‌اجبار و کیفر متوسل شد که بدترین روش است (نقیب‌زاده، ۱۴۰۱، ص. ۴۳-۴۴). سعدی به‌خوبی نشان می‌دهد که برای به دست گرفتن کارهای بزرگ باید تربیت مناسب لحاظ شود.

۴-۶-۱- جایگاه سعدی از منظر قلمرو ادبی در کتب درسی متوسطه دوم

از مطالب ذکر شده مشخص شد در هر کتاب درسی از آثار سعدی چه مطلبی آمده است و در اینجا برای جلوگیری از تکرار از ارجاع دوباره به منابع پرهیز می‌شود. از آنجاکه کتب متوسطه دوم در نظام جدید بر بنیان تحلیل متن در سطوح سه‌گانه فکری، ادبی و زبانی بررسی می‌شوند هر متن باید دارای ویژگی‌های بارزی از این موارد و نشانگر سبک هر نویسنده و دوره آن باشد.

شعر «بوی گل و ریحان‌ها» از فارسی دهم در قالب غزل، با وزنی طرب‌انگیز و رقص‌آور - که با موضوع و محتوای آن یعنی عشق کاملاً متناسب و همگون است - دیگر آنکه از نگاه موسیقی لفظی، قافیه‌ها علاوه بر رعایت حروف اصلی، حروفی هم به آخر آنها الحاق شده که بر موسیقی لفظی شعر می‌افزاید. در بحث آرایه‌های بیانی، شعر دربردارنده چنین آرایه‌هایی است: کنایه‌هایی از جمله: «بی‌خویشتن کردن، جامه‌دریدن و غم در دامن‌آویختن»؛ استعاره‌های تشخیصی چون: «جامه‌دریدن گل و نعره‌زدن بلبل»؛ تشبیه‌هایی همچون: «خار غم عشق، ترجیح معشوق بر گل و بلبل در بیت دو»؛ و مجازهای «نعره و حرم» که به ترتیب در معنای «آواز و کعبه» به‌کاررفته‌اند و همه به‌صورت کاملاً طبیعی در شعر آمده‌اند. آنچه در این رابطه مهم خواهد بود این است که شعر، از منظر بلاغی و ادبی، ساده و درخورفهم و آرایه‌های آن طبیعی است و دانش‌آموز را به این واقعیت می‌رساند که شعر سعدی سهل است؛ اما ممتنع و در عین سادگی دربردارنده چنین آرایش‌هایی که به چشم نمی‌آید. این اندازه ادبیت کلام برای دانش‌آموز سال دهم با آن اندازه اطلاعات ادبی، بسیار به‌جا و درک و دریافت آنها با توجه به اطلاعات قبلی آسان است و بر دانش ادبی دانش‌آموز می‌افزاید. این شعر بلاغت لازم را دارد؛ زیرا اثرگذاری لازم را بر مخاطب و دانش‌آموز دارد. چنانکه دیده می‌شود در نظریات نقد و بلاغت جدید «توجه به ارتباط و تمرکز بر تأثیر و تغییر در ابعاد وجودی مخاطب از پایه‌های اساسی بلاغت جدید است که زمینه مشترک تمام رویکردهای نقد بلاغی است» (ر. ک. طالبیان و میرزاپور، ۱۴۰۲، ص. ۱۱۱، به نقل از شفیعی‌کدکنی، ۱۳۵۳، ص. ۴۸).

در رابطه با حکایت «شبی در کاروان» و ادبیت آن به‌غیر از تلمیحی به آیه شریف ۴۴ سوره اسراء (تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّعَى وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا)، مجازهایی مثل «نالش و بانگ» که از هر دو «آوازخواندن» مد نظر است و در متن شکرگزاری اراده شده است، واژه «مرغ» در معنای «پرنده» به‌کاررفته است و چند عبارت سجع‌دار - که معمولاً در نثر گلستان وجود دارد - چندان آراسته به آرایش‌های ادبی نیست. دیگر حکایت این کتاب هم به‌غیر از عبارت‌های کنایی «درازدستی کردن» و «سربریدن» چندان از نظر ادبی چیز خاصی را به مخاطب ارائه نمی‌دهد.

درس «نیکی کردن» از فارسی یازدهم از نظر بلاغی چندان پرمغز و عمیق نیست؛ زیرا حکایت از گونه ادب تعلیمی است و در این گونه متن‌ها بیشتر تعلیم اخلاق هدف است. البته در متون ادبی نه تنها جنبه‌های فکری، که مسائل ادبی و زبان‌شناسی هم شایان توجه است. در قلمرو ادبی این درس کنایه و مفهوم آن، جناس همسان، ارکان تشبیه و نماد بررسی شده است. اگرچه پرسش از تشبیه در اینجا یادآوری این مبحث است؛ اما بهتر است که تشبیه و انواع آن در بخش ادبیات توصیفی و به‌ویژه از متون شعر سبک خراسانی از جمله قصاید فرخی سیستانی و منوچهری و ... به‌طور کامل و مفصل بدان پرداخت. بوستان یک منظومه اخلاقی است و بیش از آنچه مبانی ادبی اثر مد نظر باشد، جنبه‌های فکری، تعلیمی و اخلاقی آن مد نظر است. پس اگر این حکایت از نظرگاه ادبی تحلیل شود قطعاً چیز زیادی به دست نمی‌آید. در این شعر چند تشبیه ساده، چند جناس و تضاد وجود دارد.

متن دیباچه گلستان از کتاب فارسی دوازدهم، از نظرگاه بلاغی و زیبایی‌شناسی تا حدودی هدفمند و بااهمیت است. عبارات و ترکیباتی از جمله «عذر به درگاه خدای آوردن»، «سرور کائنات»، «مفخر موجودات»، «رحمت عالمیان» کنایه؛ «باران رحمت»، «خوان نعمت»، «پرده ناموس»، «وظیفه روزی»، «فراش باد»، «دایه ابر»، «بنات نبات» و ... همه تشبیه بلیغ‌اند. «فرش گسترده دایه ابر بهار»، «قدوم موسم ربیع»، «کلاه بر سر شاخ» استعاره تخیلیه و تشخیص و «دست و زبان»، «ابر و باد و مه و خورشید و فلک و کف» هم از گونه مجازند. به‌یقین علاوه‌بر محتوای درس یکی از اهداف این متن معرفی هنر نویسندگی سعدی است. هیچ سطر و عبارتی از متن این درس خالی از آرایه و آرایش نیست. پرسش‌هایی که برای درس طرح شده هم از دو آرایه اصلی درس یعنی استعاره و تشبیه حق مطلب را ادا می‌کند. همچنین به نماد اشاره‌ای دارد که در درس، واژه «پروانه» و ترکیب «مرغ سحر» هر دو در کاربرد نمادین به‌کار رفته‌اند.

از اشکالات بلاغی درس این است که عبارات و ترکیبات صفحه اول درس (ر. ک. فارسی دوازدهم ۱۴۰۱) و آرایه‌های متعدد آن که نشان‌دهنده لفظ‌پردازی نثر فنی است بی‌شک باعث خستگی دانش‌آموزان خواهد شد و تا حدودی محتوای درس و زیبایی آن در این همه ترکیب و آرایه رنگ می‌بازد.

مهم‌ترین اشکال کتاب‌های درسی در حوزه بلاغت و قلمرو ادبی بحث کنایه است. در این کتاب‌ها مبحث کنایه را در موضوع «کنایه از فعل یا مصدر» خلاصه کرده‌اند و از دیگر موارد کنایه از جمله کنایه از صفت یا کنایه از موصوف صرف نظر کرده یا اشاره‌ای به آنها نکرده‌اند. شمیسا انواع کنایه به لحاظ مکنی‌عنه را این‌گونه بیان کرده است: «نخست کنایه از موصوف یا اسم، دوم کنایه از صفت و سوم کنایه از فعل یا مصدر» (شمیسا، ۱۳۸۶، ص. ۸۵). از نمونه‌های این نوع کنایات در این درس: «در خبر است از سرور کاینات و مفخر موجودات و رحمت عالمیان و صفوت آدمیان و تتمه دور زمان ...» که همه این ترکیب‌ها کنایه از پیامبر اسلام است؛ اما نه در پرسش‌های درس و نه در هیچ کتابی از کتب درسی اشاره‌ای به این موضوع نشده است و درباره آن مطلبی نیآورده‌اند. همچنین در کتب نظام قدیم هم اشاره‌ای به این موضوع نشده بود؛ برای نمونه در کتب قدیم در شعری از بوستان سعدی در ادبیات فارسی سوم دبیرستان نظام قدیم این موضوع وجود دارد:

بدو گفت: سالار بیت‌الحرام	که ای حامل وحی برتر خرام ...
یتیمی که ناکرده قرآن درست	کتب‌خانه چند ملت بشست ...
چه نعت پسندیده گویم تو را؟	علیک السّلام ای نبی الوری

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۴۹)

ترکیب‌ها و واژه‌های «سالار بیت‌الحرام»، «حامل وحی»، «نبی‌الوری» و «یتیم» از نظر بلاغی کنایه‌اند؛ ولی در خودآزمایی درس به این موضوع اشاره نشده است. گزارش چنین ترکیبات یا واژگانی به‌عنوان کنایه و بیان مقصود و مفهوم کنایه‌شان در گرو این است که دانش‌آموز از قبل با این مطلب آشنایی داشته باشد.

مورد دیگر در این کتاب گنج حکمت «به جوانمردی کوش» است. متن آراسته به سجع‌هایی است که در پاره‌ای از جملات و عبارات گوش را می‌نوازد. همچنین تلمیحی که به ملک فریدون و زوال حکومت ضحاک دارد بهانه‌ای است تا به این داستان و شاهنامه فردوسی اشاره‌ای شود. علاوه بر این در حکایت چند کنایه وجود دارد از جمله «طرح ظلم افکندن»، «پای دیوار ملک‌کندن»، «حلقه‌به‌گوش شدن» و ... که بر غنای ادبی و بلاغت متن می‌افزایند.

۱-۷-۱- نقد و بررسی آثار سعدی در کتب فارسی نظام قدیم

تألیف و تغییر این کتاب‌ها از سال ۱۳۷۴ برای گسترش و پاسداری از زبان و ادبیات فارسی در دستور کار قرار گرفت (ر.ک. مقدمه کتب فارسی: ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۵). چیزی که اکنون در اینجا به آن پرداخته می‌شود حاصل آن تألیف و تغییرات است.

۱-۷-۱-۱ جایگاه سعدی از منظر قلمرو فکری در فارسی دهم و یازدهم نظام قدیم

در کتاب فارسی دهم ص. ۱۲۰ از سعدی غزل «هر جا که تویی تفرج آنجاست» با مطلع زیر دیده می‌شود:

بوی گل و بانگ مرغ برخاست هنگام نشاط و روز صحراست

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۳۲۹)

این غزل در بخش «حفظ کنیم» قرار دارد. به این بخش از کتاب‌ها بنابر اینکه اهمیتی در آزمون‌ها ندارد چندان توجه نمی‌شود، البته با توجه به محتوای عاشقانه شعر سودمند خواهد بود؛ زیرا این‌گونه اشعار برای نوجوان سرشار از هیجان و عاطفه از جاذبه بالایی برخوردار است. با توجه به پیشگفتار خود کتاب‌ها هدف از این بخش پرورش اندیشه، روحیه مطالعه و تقویت مهارت خواندن است و آوردن این‌گونه شعرها با این دیدگاه بخشی از اهداف کتب را برآورده خواهد ساخت.

کتاب ادبیات فارسی ۲ اولین بار در سال ۱۳۷۷ برای دانش‌آموزان پایه یازدهم به چاپ رسید. از آثار سعدی در صفحه ۹۱ این کتاب غزلی عاشقانه با عنوان «در آرزوی تو باشم» و مطلع:

در آن نفس که بمیرم در آرزوی تو باشم بدان امید دهم جان که خاک کوی تو باشم

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۵۰۵)

و دو حکایت در صفحات ۹۹ و ۱۳۹ به ترتیب از مجالس پنج‌گانه و رساله نصیحت‌الملوک نگارش شده است. حکایتی که از رساله نصیحت‌الملوک در این کتاب آمده حکایت ذالنون مصری و پادشاه است که نقد و بررسی آن در صفحات پیش انجام شد.

غزل نامبرده در فصل ادبیات غنایی کتاب مذکور آمده است. موضوع غزل متناسب با نوع ادبی است. این غزل، عاشقانه محض و از آن غزل‌هایی است که نشان می‌دهد عاشق، تمام دنیای خود و حتی بهشت را برای رسیدن به معشوق نادیده می‌گیرد و پای بر سر هستی و نیستی می‌گذارد. البته غزل‌های سعدی علاوه بر اینکه مبتنی بر زیبایی‌های ظاهری و عشق زمینی است، رگه‌هایی از زهد و عرفان هم در آنها دیده می‌شود. سیروس شمیسا درباره غزل سعدی می‌نویسد: «زبان ساده و محاوره‌ای است و مبتنی است بر بیان سوزوگداز و وصال و فراق و نظایر آن. غزلش عاشقانه و متضمن معانی عشقی لطیف است و نمونه عالی‌ترین نوع غزل فارسی محسوب شده است.» (شمیسا، ۱۳۸۶، ص. ۸۸). سعدی نه تنها در غزل که در بوستان و گلستان هم حکایت‌هایی سرشار از شور و هیجان عشق آورده است. در کتاب بوستان شوریدگان غم معشوق را کسانی می‌خواند که «گر تلخ بینند دم در کشند» (سعدی، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۷) و در گلستان هم جوانی که با معشوق خود در حال غرق شدن است به ملاح می‌گوید: «مرا بگذار و دست یار من گیر» (سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۳). او عشق واقعی را این‌گونه به تصویر می‌کشد. این غزل عاشقانه محض تأثیری بر مخاطب می‌گذارد که او را به آن سوی ماده می‌برد: «به خوابگاه عدم گر هزار سال بخشیم/ به خواب عافیت آنکه به بوی موی تو باشم» (همان: ۵۰۴). دانش‌آموزی که در سال‌های پایانی نوجوانی است با خواندن این غزل، عشق بی‌آلایش را در نگاه سعدی می‌بیند. آن بوی عارفانه غزل سعدی را در چنین ابیاتی درک

می‌کند و نگاهش از عشق به معشوق تا معبود فرا می‌رود. در این رابطه فیلسوف انگلیسی یاسپرس می‌گوید: تنها به وسیله هستی است که فرارونده (خدا) به دوراز او هام نمودار می‌شود (ر. ک. نقیب‌زاده، ۱۴۰۱، ص. ۱۹۱).

حکایت طاووس عارفان از ص. ۹۹ کتاب درسی مذکور این‌گونه شروع می‌شود: طاووس عارفان، بایزید بسطامی، یک‌شب در خلوت‌خانه مکاشفات کمند شوق را بر کنگره کبریای او درانداخت... (سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۷۸۲). این حکایت، مفهومی عاشقانه و عارفانه دارد؛ یعنی تا ذره‌ای خودخواهی و خودپرستی در وجود انسان هست رسیدن به معبود برای او امکان‌پذیر نخواهد بود.

در دوره جوانی که حیات اخلاقی شخص بر پرستش خیر مبتنی است، جوان می‌تواند قانون اخلاقی و تکلیف را تصور و درک کند و در معنای رفتارشان مفهوم وسیع‌تری از هستی پدید می‌آید. با استعانت از همین ارزش‌ها قادر است ناکامی‌های زندگی را تحمل کند بدون اینکه در اراده وی خللی پدید آید (شکوهی، ۱۳۹۷، ص. ۲۰۶-۲۰۸). سعدی برای درک آرمانی نوجوان از معشوق/ معبود به‌گونه‌ای فلسفی و بسیار کوتاه سخن می‌گوید و خواننده را پای نردبانی می‌برد و راه عروج عشق را نشان می‌دهد. پس «باید از قدرت دوست داشتن جوانان، از عشق و علاقه آنان به شرافت و وظیفه و زیبایی و خدا برای به کمال رسانیدن همه ارزش‌ها در آنان استفاده کرد» (همان) بنابراین آنچه باید نوجوان از عشق بداند و بخواند در این کتاب به آن اشاره شده است؛ اگرچه گسترده نیست، هم به آن نوع عشق پاک و زمینی اشاره شده و هم با حکایت بایزید به مفهوم عاشقانه - عارفانه آن ارتباط دارد.

۲-۷-۱- سعدی در ادبیات فارسی دوازدهم قدیم

در این کتاب از سعدی دو مطلب وجود دارد: نخست در ص. ۴ شعری در نعت پیامبر آمده است (سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۴۹) و مطلب بعدی: «چگونگی تصنیف گلستان» است که در ص. ۱۰۳ همین کتاب ذکر شده است. مطلبی که در نعت پیامبر آمده است اطلاعاتی تاریخی و دینی به دانش‌آموز می‌دهد؛ از جمله مصراع‌های: «یتیمی که ناکرده قرآن درست»؛ «به معجز میان قمر زد دو نیم»؛ «تزلزل در ایوان کسری فتاد»؛ «شبی برنشست از ملک برگذشت»؛ «که در سدره جبریل از او باز ماند» و ... که همه به وقایع تاریخی یا جریان‌ها و اعتقادات دینی اشاره دارند. مصراع‌هایی از جمله: «تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل» و «دگر هر چه موجود شد فرع توسست» که اشاره به آیات قرآنی درباره پیامبر دارند. ابیات دیگر هم هر یک به‌گونه‌ای اطلاعاتی ارزشمند به مخاطب ارائه می‌دهند که برای جلوگیری از درازگویی از بیان آن پرهیز می‌شود.

۳-۷-۱- سعدی در ادبیات فارسی پیش‌دانشگاهی

در کتاب ادبیات فارسی پیش‌دانشگاهی ص. ۳۲ از آثار سعدی «جدال سعدی با مدعی» از کتاب گلستان انتخاب شده است (سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۱۹). در متن این جدال و گفت‌وگو هنر نویسندگی سعدی، مسائل مهمی از هویت اسلامی و مطالبی آموزنده در سرزنش یا ستایش توانگران و درویشان از زبان هرکدام از آنها بیان شده است. حکایتی است بلند به‌گونه‌ای روایی در قالب مناظره و دربردارنده مفاهیمی از جمله: ناپایداری دنیا، سرزنش آزمندان، شکایت‌نکردن از تیره‌بختی، استفاده از داشته‌ها و نعمات خدادادی و بخشیدن به دیگران و ... اینها بخشی از مطالب اخلاقی است که در این درس گنجانده شده است. بنابر نظر مسکوب (۱۴۰۱) «حکمت عملی سعدی در برقراری رابطه پدر - فرزندی بین شاه و رعیت و عدالتی دوجانبه میان توانگران و درویشان است» (مسکوب، ۱۴۰۱، ص. ۸۳-۸۴). نمونه‌ای از ابیات ذکر شده در ادبیات پیش‌دانشگاهی:

مکن ز گردش گیتی شکایت ای درویش	که تیره‌بختی اگر هم بر این نسق مردی
توانگرا! چو دل و دست کامرانت هست	بخور، ببخش که دنیا و آخرت بردی

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۱۲۲)

با دقت در حکایت، بسیاری از سرزنش‌ها یا ستایش‌هایی که می‌شود بر این دو گروه روا داشت در گفته‌های سعدی دیده می‌شود. بنابر نظر فتوحی‌رودم‌معجنی گلستان سعدی ارزش‌های اخلاقی را چنان هنجارهای اجتماعی فارسی‌زبانان در حکایاتی دلپذیر و با زبان مؤثر بازنمایی می‌کند و با پیکربندی هنجارهای اخلاقی به شکل یک نظام الگوهای رفتاری خاصی را در میان خوانندگان فارسی‌زبان می‌گستراند (فتوحی‌رودم‌معجنی، ۱۳۹۶، ص. ۸۳). مهم‌ترین اصل در این حکایت طولانی آزادگذاشتن دانش‌آموز در انتخاب و تحلیل هرکدام از دو شخصیت توانگر یا درویش است. نوجوان هجده‌ساله به رشد شناختی و تفکر انتزاعی رسیده و با توجه به تعریف سعدی از این دو طبقه، می‌تواند دست به انتخاب بزند و نیکی‌ها یا عیب‌های هرکدام را بداند. «درواقع متعلم در چنین مواردی در تعیین ارزش‌ها، ارزش‌گذاری و اطاعت از قوانین یا اعتقادات آزاد است و در نتیجه آزادی او در امر آموزش از میان نمی‌رود» (شریعتمداری، ۱۴۰۱، ص. ۲۱۹).

۴-۷-۱- سعدی در زبان و ادبیات فارسی پیش‌دانشگاهی

در کتاب زبان و ادبیات فارسی عمومی دوره پیش‌دانشگاهی در فصل ادبیات غنائی دو غزل با عنوان‌های «نفحات صبح» و «اکسیر عشق» از غزل‌های سعدی به ترتیب با مطلع‌های زیر آمده است:

سر آن ندارد امشب که برآید آفتابی چه خیال‌ها گذر کرد و گذر نکرد خوابی

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۵۵۵)

از در در آمدی و من از خود به در شدم گویی کز این جهان به جهان دگر شدم

(همان، ص. ۴۹۱).

دو غزل مذکور با محتوایی کاملاً عاشقانه با هیجانات و احساسات نوجوان، آن کاری را می‌کند که زیباروی دلستان با غمزه و دلبری‌هایش با دل عاشق می‌کند. «باید از قدرت دوست‌داشتن جوانان از عشق و علاقه آنان به شرافت و وظیفه و زیبایی و خدا برای به کمال‌رسانیدن همه ارزش‌ها در آنان استفاده کرد» (شکوهی، ۱۳۹۷، ص. ۲۰۸)؛ اما در کتاب‌های کنونی ادبیات فارسی از این‌گونه شعرهای عاشقانه زیبا کمتر دیده می‌شود. عشق، بخش مهمی از احساسات و عواطف دانش‌آموزان است و همان‌قدر که به نیکی‌کردن و دیگر مکارم اخلاقی توجه می‌شود، هدایت جریان عشق هم باید در مرکز نگاه آموزش و پرورش باشد. علاوه بر این، ادب عاشقانه بخش مهمی از ادبیات غنائی فارسی را در بر گرفته است و اگر به آن توجه نشود ممکن است نتایج زیان‌باری متوجه دانش‌آموزان و فرهنگ ملی و ادبی ما شود. نگاه به تربیت و اخلاق باید همه‌جانبه و جامع محور باشد. «در پایان نوجوانی، فرد باید از لحاظ رشد اجتماعی به استقلال اخلاقی و اقتصادی برسد. چنین افرادی از اعتماد به نفس برخوردارند و نسبت به آینده خود و جامعه امیدوار خواهند بود» (همان، ص. ۱۰۹) لازم است معلمان با کمک والدین در این سن و سال در اجرای استقلال عاطفی به جوانان کمک کنند و علاوه بر جنبه‌های عقلی به جنبه‌های اجتماعی و عاطفی توجه کنند تا بتوانند روابط خود با دیگران را توسعه دهند (شریعتمداری، ۱۴۰۱، ص. ۱۵۳-۱۷۶).

در صفحه ۷۴ کتاب مذکور در فصل ادبیات تعلیمی موضوع «پروردگویی» از بوستان با ۱۵ بیت آمده است. زرین‌کوب معتقد است: «بوستان سعدی از حیث ساختار، یک مجموعه تعلیمی و اخلاقی است» (زرین‌کوب، ۱۳۸۹، ص. ۷۴). مطلبی که در این درس آمده، شامل نصیحت و سفارش به پرورده‌گویی، خاموشی، سنجیده‌گویی، تأمل در سخن، غیبت‌نکردن، رازداری و رازپوشی و این قبیل مسائل است. سعدی در این شعر از مسائلی سخن می‌گوید که لازمه سال‌های پایانی نوجوانی و آغاز جوانی است؛ دوره‌ای که شخص به تثبیت هویت و استدلال عقلانی رسیده است و خود را در دنیای اندیشه‌ها و عضوی از گروه‌های بزرگ‌تر و جامعه می‌داند. از دل‌مشغولی‌های او حفظ نظم اجتماعی و قوانین است (ر. ک. میلر، ۱۳۹۱، ص. ۱۳۹). مطلبی با چنین مضامین اخلاقی که متناسب یک فرد پخته و به بلوغ فکری رسیده است در کتاب دانش‌آموز هجده‌ساله به‌یقین بر اخلاق و شخصیت نوجوانی که خود را در جامعه می‌بیند تأثیر خواهد گذاشت.

۵-۷-۱- سعدی از منظر ادبی و بلاغی در کتب نظام قدیم

کتب نظام قدیم براساس انواع ادبی و همچنین سبک‌شناختی تقسیم‌بندی شده بود. در خودآزمایی هر درس آنچه به‌عنوان پرسش طرح شده دیدگاه و نظر مؤلفان کتب را نسبت به جایگاه هر متن در کتاب نشان می‌دهد. در این کتب از مسائل بلاغی، سبک‌شناختی و محتوایی پرسش‌های گوناگونی طرح شده که نشانگر آن است که همه جوانب سبک و هنر سعدی را در نظر گرفته و به دانش‌آموز معرفی کرده‌اند.

در درس «چگونگی تصنیف گلستان» از فارسی دوازدهم، بیش از هر چیز هنر نویسندگی سعدی بر مخاطب آشکار می‌شود و باتوجه به پرسش‌هایی که از این درس در این کتاب طرح شده، هدف بیشتر معرفی هنر سعدی و جنبه‌های بلاغی است. در این مطلب - که آمیزه‌ای از نظم و نثر است - محتوای کلام و ادبیت آن درهم تنیده و به‌هم آمیخته است و بهتر آن بود که هر دو سطح با هم تحلیل شود. آنچه بیشتر از هر چیزی به چشم می‌آید این است که شعرهای این درس، تعلیمی و اخلاقی و عباراتی که در قالب نثر آمده‌اند، بیشتر هنر نویسندگی سعدی را نشان می‌دهند. عبارت دو سطر اول را که به نثر است بیشتر از نگاه بلاغی باید به آن توجه کرد؛ چون نثر آن آهنگین و مسجع و ترکیبات، بیشتر از نوع بلاغی است؛ ازجمله «سنگ سراچه دل» و «الماس آب دیده». پس از خوانش این دو سطر ابیاتی آمده که هشدار به نوع انسان است:

هر دم از عمر می‌رود نفسی چون نگه می‌کنم نماند بسی
ای که پنجاه رفت و در خوابی مگر این پنج روز دریایی

(سعدی، ۱۳۸۳، ص. ۶)

در عبارات مشور بند بعدی بیشتر سطح بلاغی کلام مد نظر است نه جنبه‌های اخلاقی و تعلیمی آن؛ ازجمله ترکیبات «نشیمین عزلت» و «دامن از صحبت چینم» و ... در «بعد از تأمل این معنی مصلحت آن دیدم که در نشیمین عزلت نشیمین و دامن از صحبت فراهم چینم و ... (همان)؛ اما بی‌تی که در ادامه می‌آید در بر دارنده نکته اخلاقی «سخن نگفتن، بهتر از بدگفتن است»:

زبان بریده به کنجی نشسته صم بکم به از کسی که نباشد زبانش اندر حکم

(همان)

نکته دیگری که در این درس دیده می‌شود این است که ویژگی‌های نثر فنی در بخشی از کلام سعدی به چشم می‌خورد. وقتی می‌خواهد از تفرج در فصل بهار سخن بگوید، فصل بهار را با عبارات و چند بیت توصیف می‌کند. همچنین وقتی از بوستانی که شب در آن اقامت کرده‌اند سخن می‌گوید با عبارات و ابیاتی به توصیف آن می‌پردازد که به‌نسبت طولانی و نشانگر ویژگی‌های نثر فنی در کلام سعدی است (ر.ک. همان). بنابراین گزینش چنین متنی و قرار دادن آن در کتاب‌های فارسی دبیرستان از نظر بلاغی شناختی به‌نسبت خوب از سعدی برای دانش‌آموز رقم خواهد زد. دانش‌آموز نوجوانی که به مرحله شناخت تحلیلی رسیده و در کتاب‌های ادبیات فارسی برای او از سبک‌شناسی، نقد ادبی، انواع ادبی و گونه‌های نثر سخن به میان آورده‌اند، چنین متنی می‌تواند برای شناخت بلاغت کلام سعدی به او کمک کند. همچنین این متن نمونه نثر فنی است و ویژگی‌های آن را به‌خوبی معرفی می‌کند و دانش‌آموز جنبه‌های اخلاقی و تعلیمی کلام سعدی و آمیختگی‌اش با چنین بلاغت زیبایی را به‌خوبی درک کند.

در ادبیات فارسی پیش‌دانشگاهی درس «جدال سعدی با مدعی»، حکایت جدال‌آمیز بین سعدی و درویش به‌گونه‌ای است که در آغاز آن، عبارات در قالب بندهایی طولانی‌تر با زبانی همراه با سرزنش و تا حدودی ملایم بیان می‌شود؛ اما هرچه به پایان جدال نزدیک‌تر می‌شویم، گفت‌وگو با زبانی تندتر و تا حدودی شنیع‌تر در قالب عباراتی کوتاه‌تر به انجام می‌رسد؛ برای نمونه «گفتا: نه؛ که بر حال ایشان رحمت می‌برم. گفتم: نه، که بر مال ایشان حسرت می‌خوری.» یا در ادامه «دشنامم داد سقطش گفتم، گریبانم درید ز نخدانش گرفتم» (همان، ص. ۱۲۳). یکی از مهم‌ترین جنبه‌های بلاغی این داستان این است که

وقتی خشم هر کدام از این دو شخصیت، نسبت به دیگری بیشتر می‌شود عبارات به صورتی بسیار کوتاه‌تر بین این دو ردوبدل می‌گردد و خشم و خشونت در عبارات کوتاه و به هم پیوسته از زبان عبارات به طور کامل پیداست.

در کتاب زبان فارسی پیش‌دانشگاهی درس «پرورده‌گویی» علاوه بر کنایات زیبا و پرمعنا ضرب‌المثل‌هایی زیبا از جمله «نشاید بریدن نینداخته» و ... که آرایه‌هایی بیانی و بدیعی‌اند، حضور جملات شرطی، امری، خبری، پرسشی و ... و اراده معنای ثانوی آنها بلاغت کلام را دوچندان می‌کند. از جمله «اگر پای در دامن آری چو کوه ...»؛ «نباید سخن گفت ناساخته ...»؛ «چرا گوید آن چیز در خفیه مرد ...» و «مکن پیش دیوار غیبت بسی ...». همه شعر از چنین مصراع‌هایی ساخته شده که در بردارنده معانی ثانوی‌اند. در اینجا باینکه از اخلاق سخن می‌گوید، ادبیت و بلاغت کلام هم در اوج است. زرین‌کوب همه‌جانبه‌بودن سعدی را این‌گونه بیان می‌کند: «سعدی هم استاد رموز عاشقی است و هم آموزگار تقوا و خردمندی. در وجدان او نیکی که هدف اخلاق است از زیبایی که غایت عاشقی است جدا نیست» (زرین‌کوب، ۱۳۷۹، ص. ۲۵۲). در پرسش‌هایی که از متن این درس طرح شده، معانی ثانوی اصلاً مد نظر نبوده و نیست؛ درحالی‌که دانش آموز سال آخر دبیرستان با آن سطح از درک می‌تواند تمام سطوح بلاغی این شعر را درک کند به شرطی که جزء اهداف کتاب باشد.

۸-۱- نتیجه

از این جستار چنین برمی‌آید که کتاب‌های نظام جدید آنچه را که واقعیت اندیشه و آثار سعدی است به شایستگی معرفی نمی‌کند. از غزل‌های عاشقانه سعدی آن‌گونه که شایسته است به‌غیر از یک غزل در این کتاب‌ها دیده نمی‌شود، آن هم گزیده‌ای از ابیات غزل است. باید به این بخش آثار سعدی نگاه ویژه‌ای شود؛ زیرا سعدی نه تنها در غزلیات، در گلستان و بوستان هم به عشق و جوانی پرداخته است. از بوستان چیزی که ذکر شده بیشتر متناسب با ادبیات کودک است. از گلستان هم آن چیزی که تمام جوانب گلستان و سعدی را به شایستگی به نمایش بگذارد نیآورده‌اند، تنها حکایت‌های بسیار کوتاه با عنوان «گنج حکمت» که فقط از نظر تعلیم و اخلاق مفیدند، آمده است و در آنها جنبه‌های بلاغی گلستان معرفی نمی‌شود. آنچه در کتاب فارسی دوازدهم از دیباچه گلستان گزینش کرده و آورده‌اند؛ اگرچه در ستایش خدا و پیامبر و رهنمونی مخاطب از طبیعت به ماورای طبیعت است همه‌جانبه نیست و بیشتر تحت نگاه دیندارانه سعدی است. پس در کتب فارسی نظام جدید مطالبی که از سعدی آورده‌اند بیشتر جنبه‌های دینی و اخلاقی آثار سعدی را نشان می‌دهد و به‌جز کتاب فارسی دوازدهم، معرف واقعی بلاغت آثار سعدی نیستند. از گزینش مطالب سعدی برای کتب درسی به‌طور کامل روشن می‌شود که سیاست‌گذاری در نظام جدید آموزشی بیشتر بر مبنای ارزش‌های ایدئولوژیک بوده و گزینش و انتخاب آثار سعدی و حتی دیگر شاعران یا نویسندگان چندان بر بنیان نظریات علمی و روانشناسی و تربیتی نیست، بلکه سطحی و ارزشی محور است.

در بحث بلاغت، کنایه را آن‌چنان‌که ضرورت مباحث کتاب‌های درسی است توضیح نداده و روشن نکرده‌اند و نمونه‌هایی که در بخش تحلیل متن آورده شده بدون گزارش و توضیح کامل این مطلب مهم، برای دانش‌آموز گنگ خواهد بود.

در کتب نظام قدیم از آثار سعدی در تمام زمینه‌ها از جمله غزل عاشقانه، ادب تعلیمی و شعرهای دینی و مذهبی مطالب متنوعی وجود داشت. این مطالب، علاوه بر معرفی هنر نویسندگی و قدرت شاعری سعدی، جنبه‌های اخلاقی و تربیتی آثار سعدی را به خوبی آشکار می‌کند؛ یعنی هم از نگاه بلاغی و هم از نظر محتوای تربیتی و اخلاقی کاملاً غنی‌اند. روشن شد که کتب نظام قدیم نسبت به کتاب‌های نظام کنونی، از نظر کمی و کیفی و ادبی، غنا و ژرفای بیشتری دارند. اگر نگاهی به آثار دیگر شاعران و نویسندگان در این کتب بشود، همچون آثار سعدی نیاز به اصلاح و بازنگری دارند.

۹-۱- پیشنهادها

ضروری و شایسته است که در محتوای این کتب بازنگری‌های لازم حاصل شود و این مهم، بهتر است با همکاری صاحب‌نظران عرصه تعلیم و تربیت و دانشمندان برجسته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه‌های کشور به انجام رسد تا مطالبی غنی‌تر از نظر محتوایی و ادبی، گزینش و انتخاب و در کتب درسی قرار داده شود.

منابع

قرآن کریم

- ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۶۹). *مقدمه ابن خلدون* (ج. ۱ و ۲؛ محمد پروین گنابادی، مترجم). شرکت انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- آقازاده، احمد، و آرمند، محمد (۱۳۹۵). *تاریخ آموزش و پرورش ایران؛ با تأکید بر تحولات تربیتی دوره معاصر*. سمت.
- پارسانسب، محمد (۱۳۹۰). *جامعه‌شناسی ادبیات فارسی؛ از آغاز تا ۱۳۵۷*. سمت.
- دشتی، علی (۱۳۸۰). *قلمرو سعدی*. اساطیر.
- زردخشویی‌بختیار، مهدی (۱۳۹۷). *بررسی ساختاری و محتوایی کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه [پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد]*، دانشگاه فرهنگیان.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۸۹). *با کاروان حله*. علمی.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۹۱). *حدیث خوش سعدی: درباره زندگی و اندیشه سعدی*. سخن.
- سعدزاده، مریم (۱۳۹۷). *نقدی بر کتاب‌های نو نگاشت فارسی دوره متوسطه دوم*. *رشد آموزش زبان و ادب فارسی*، (۱۲۴)، ۴۱-۳۶. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1406399>
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۸۳). *کلیات (تدقیق و مقدمه حسن انوری)*. قطره.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۸۷). *بوستان (تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی)*. خوارزمی.
- شریعتمداری، علی (۱۴۰۱). *اصول و فلسفه تعلیم و تربیت*. امیرکبیر.
- شکوهی، غلامحسین (۱۳۹۷). *تعلیم و تربیت و مراحل آن*. آستان قدس رضوی.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۶). *بیان و معانی*. میترا.
- صافی، احمد (۱۳۹۹). *سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران*. سمت.
- طوسی، خواجه‌نصیرالدین (۱۳۶۹). *اخلاق ناصری*. (تصحیح و توضیح، مجتبی مینوی و علی‌رضا حیدری). خوارزمی.
- عالی‌زاده‌مرشت، محمد، رضوانیان، قدسیه، و جعفری، سمانه (۱۳۹۹). *تحلیل انتقادی صورت و محتوای اشعار کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه*. *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ۲۰(۴)، ۳۶۱-۳۴۳. <https://doi.org/10.30465/crtls.2020.29156.1710>
- علی پور، منوچهر (۱۳۷۹). *پژوهشی در شعر کودک*. تیرگان.
- فتوحی رودمجنی، محمود (۱۳۹۶). *درآمدی بر ادبیات شناسی*. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- قزل‌ایاغ، ثریا (۱۳۹۹). *ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن*. سمت.
- گوتک، جرالد ال (۱۴۰۰). *مکاتب فلسفی و آرای تربیتی (محمدجعفر پاک‌سرشت، مترجم)*. سمت.
- طالبیان، یحیی، و میرزاپور، ابوالفضل (۱۴۰۲). *بلاغت جدید و نقد بلاغی معاصر، رهیافتی در بلاغت تربیت با تمرکز بر ادبیات کودک*. *فنون ادبی*، ۱۵(۳)، ۱۰۵-۱۲۲. [10.22108/LIAR.2023.138388.2294](https://doi.org/10.22108/LIAR.2023.138388.2294)
- مسکوب، شاهرخ (۱۴۰۱). *هویت ایرانی و زبان فارسی*. فرزانه.
- مشایخی، محمد (۱۳۴۹). *آموزش و پرورش تطبیقی*. دانش‌سرای عالی.
- میلر، جی. پی. (۱۳۹۱). *نظریه‌های برنامه درسی (محمود مهرمحمدی، مترجم)*. سمت.
- نقیب‌زاده، عبدالحسین (۱۴۰۱). *نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش*. طهوری.
- نهج‌البلاغه (۱۳۸۷). (علی دشتی، مترجم). دارالفکر.

- وزارت آموزش و پرورش (۱۳۷۶). *ادبیات فارسی ۱، سال اول دبیرستان*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- وزارت آموزش و پرورش (۱۳۷۸). *فارسی ۵ و ۶*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۰). *فارسی پیش‌دانشگاهی*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- وزارت آموزش و پرورش (۱۴۰۱). *فارسی دوازدهم*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- وزارت آموزش و پرورش (۱۴۰۱). *فارسی دهم، دوره دوم متوسطه*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- وزارت آموزش و پرورش (۱۴۰۱). *فارسی یازدهم*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- ولک، رنه، و وارن، اوستین (۱۳۹۰). *نظریه ادبیات* (ضیاء موحد و پرویز مهاجر، مترجمان). نیلوفر.

References

- Aalizadeh, M. M., Rizvanian, Q., & Jafari, S. (2019). Critical analysis of the form and content of poems in Persian books of the second secondary school. *Critical research paper of humanities texts and programs*, 20(4), 343-361. <https://doi.org/10.30465/crtls.2020.29156.1710> [In Persian].
- Aghazadeh, A., & Armand, M. (2015). *History of Iran's education; Emphasizing the educational developments of the contemporary period*. Samt Publication. [In Persian].
- Alipour, M. (2000). *Research on children's poetry*. Tirgan. [In Persian].
- Dashti, A (1380). *Sadi territory*. Asatir Publication. [In Persian].
- Fotouhi, M. (2017). *An introduction to literature*. Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Gotek, G. L. (2021). *Philosophical schools and educational opinions* (M. J. Paksarsht, Trans.). Samt Publication. [In Persian].
- Holy Qur'an*
- IbnKhalidoun, A. (1980). *Ibn Khaldoun's introduction* (Vol. 1 & 2; M. P. Gonabadi, Trans.). Scientific and Cultural Publishing Company affiliated with the Ministry of Culture and Higher Education. [In Persian].
- Mashaieghi, M. (1970). *Comparative education. Excellent university*. [In Persian].
- Meskoob, S. (2022). *Iranian identity and Persian language*. Farzan Publication. [In Persian].
- Miller, J.P. (2011). *Curriculum theories* (M. Mehromhamadi, Trans.). Samt Publication. [In Persian].
- Ministry of Education (2022). *Farsi 1, 10th grade, second period of high school*. Educational Research and Planning Organization. [In Persian].
- Ministry of Education (2022). *Farsi 2, 11th grade, second period of secondary school*. Educational Research and Planning Organization. [In Persian].
- Ministry of Education (2022). *Farsi 3, 12th grade, second period of secondary school*. Educational Research and Planning Organization. [In Persian].
- Ministry of Education, Educational (1997). *Persian literature 1, first year of high school*. Research and Planning Organization. [In Persian].
- Ministry of Education. (1998). *Pre-university Persian literature*. Humanities - Islamic sciences and education. [In Persian].
- Ministry of Education (1999). *Farsi 5 & 6*. Research and Planning Organization. [In Persian].
- Nahjol-Balagha. (2008). (Compiled by S. Sh. Razi, M. Dashti, Trans.). Dar al-Fekr. [In Persian].
- Naqhibzadeh, A. (2022). *A look at the philosophy of education*. Tahori. [In Persian].
- Parsanseb, M. (2011). *Sociology of Persian literature; from the beginning to 1357*. Samt Publication. [In Persian].
- Qezel Ayagh, S. (2020). *Literature for children and teenagers and promoting reading*. Samt Publication. [In Persian].
- Sadi, M. (2008). *Boostan* (Correction and explanation by Gh. H. Yousefi). Kharazmi Publication. [In Persian].
- Sadi, M. (1383). *General* (Review and introduction by H. Anvari). Ghatre Publication. [In Persian].
- Saadzadeh, M. (2017). A review on the Persian books of the second secondary level. *Rosh of Persian language and literature education*, (124), 41-36. [In Persian].

- Safi, A. (2019). *Organization and laws of education in Iran*. Samt Publicatio. [In Persian].
- Shamisa, C. (2007). *Expression and meanings*. Mitra Publication. [In Persian].
- Shariatmadari, A. (2022). *Principles and philosophy of education*. Amirkabir Publication. [In Persian].
- Shokohi, Gh. (2017). *Education and its stages*. Astan Quds Razavi. [In Persian].
- Talebian, Y., & Mirzapur, A. (2023). New rhetoric and contemporary rhetorical criticism, an approach in the rhetoric of education with a focus on children's literature. *Literary Arts*, 15(3), 105-122. [10.22108/LIAR.2023.138388.2294](https://doi.org/10.22108/LIAR.2023.138388.2294) [In Persian].
- Tusi, Kh. N. (1990). *Ethic of Naseri* (Correction and explanation, M. Minavi, & A. Heydari). Kharazmi Publication. [In Persian].
- Valek, R., & Warren, A. (2011). *Theory of literature* (Z. Movahed, & P. Mohajer, Trans.). Nilufar. [In Persian].
- Zardakhushi Bakhtiar, M. (2017). *Structural and content analysis of second year Persian books* [Unpublished master's thesis], Farhangian University. [In Persian].
- Zarinkoub, A. (2010). *With the caravan*. Scientific Publication. [In Persian].
- Zarinkoub, A. (2011). *Hadith Khosh Sadi, About Sadi's life and thought*. Sokhan Publication. [In Persian].